

SPIS WZMIANKOWANYCH PUBLIKACJI:

- Gregory C.
1980 *Gifts to men and gifts to gods: gift exchange and capital accumulation in contemporary Papua*, „Man”, 15, s. 628—652.
- Hansen S.
1991 *Studien zu den Metaldeponierungen während der Urnenfelderzeit im Rhein-Main-Gebiet*, „Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie”, 5, Bonn.
- Hundt H.-J.
1955 *Versuch zur Deutung der Depotfunde der nordischen jüngeren Bronzezeit unter besonderer Berücksichtigung Mecklenburgs*, „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, 2, s. 95—140.
- Levy J.
1982 *Social and Religious Organisation in Bronze Age Denmark: An Analysis of Ritual Hoard Finds*, „British Archaeological Reports, IS”, 124, Oxford.
- Pauli L.
1985 *Einige Anmerkungen zum Problem der Hortfunde*, „Archäologisches Korrespondenzblatt”, 15, s. 195—206.
- Rowlands M.
1980 *Kinship, alliance and exchange in the European Bronze Age*, [w:] J. Barrett, R. Bradley (wyd.): *Settlement and Society in the British Later Bronze Age*, „British Archaeological Reports, IS”, 19, Oxford, s. 143—158.
- Sherratt A.
1976 *Resources, technology and trade*, [w:] G. de G. Sieveking, I. Longworth, K. Wilson (wyd.): *Problems in Economic and Social Archaeology*, London, s. 557—581.
- Torbrügge W.
1971 *Vor- und frühgeschichtliche Flussfunde*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, 51—52, s. 1—146.
- Wegner G.
1976 *Die vorgeschichtlichen Flussfunde aus dem Main und aus dem Rhein bei Mainz*, Kallmunz.

Svend Hansen, *Studien zu den Metaldeponierungen während der Urnenfelderzeit im Rhein-Main-Gebiet*, „Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie”, t. 5, Bonn 1991, X+288 ss., 33 tabl.

Książka jest kolejną publikacją z nowej, międzyuczelnianej serii niemieckiej*. Jednak w odróżnieniu od większości poprzednich tomów nie jest to praca doktorska, lecz magisterska. Składa się z siedmiu rozdziałów i jest zakończona spisem literatury, który uwzględnia ok. 980 pozycji (s. 201—230). Istotne uzupełnienie stanowi 25 wykazów znalezisk (s. 231—287). W tekście zamieszczonych jest 65 ilustracji (tabele, wykresy i mapy), a na końcu książki dołączone są 33 tablice (w tym 11 map).

* Stosunkowo szybkie zaznajomienie się z omawianą tu pracą, a także spotkanie z Autorem i bezpośrednie przedyskutowanie niektórych metod i tez (wrzesień 1991) było dla mnie możliwe dzięki pobytowi na stypendium Fundacji im. Alexandra von Humboldta w Seminar für Ur- und Frühgeschichte. Westfälische Wilhelms-Universität w Monasterze (Münster), pod kierunkiem naukowym prof. dr. habil. Albrechta Jockenhövela, w okresie od maja 1990 do listopada 1991 r.

W rozdziale I, „Wprowadzenie” (s. 1—4), Autor wyjaśnia zasięg geograficzny pracy, który — wbrew tytułowi, mogącemu sugerować znacznie większy obszar — niewiele różni się od terytorium Hesji (i to bez północnej części tego kraju związkowego) i tzw. Hesji Reńskiej, wchodzącej w skład Nadrenii-Palatynatu. Nie należy jednak zapominać, że jest to jeden z najbogatszych w znaleziska brązowe regionów w Europie. Dalej omówiona jest pokrótce historia badań, oraz zaprezentowane zostają problematyka i kolejne etapy postępowania badawczego.

Rozdział II, „Materiały” (s. 5—148), zajmuje blisko połowę objętości dzieła. Jego treścią jest drobiazgowa analiza typologiczno-chronologiczna, przeprowadzona — jak przystało na pracę dyplomową — skrupulatnie i prawidłowo. Posiada jednocześnie wszystkie zalety i wady takich analiz. Autor omawia tu kolejno: miecze, groty włóczni, uzbrojenie ochronne (hełmy, tarcze) i inne (grociaki strzał), noże, brzytwy, sierpy, siekierki, inne narzędzia, szpile, zapinki, ozdoby ramion i nóg, naszyjniki, ozdoby pasa, wisioriki, inne ozdoby, części rzędu końskiego, wozy, naczynia, świadectwa wytwarzania narzędzi (grzywny, formy odlewnicze) i wreszcie nie mieszczące się w tej klasyfikacji znaleziska, określone jako „różne”. Każdej z tych kategorii jest poświęcony osobny podrozdział.

Kolejne podrozdziały są ilustrowane wykresami obrazującymi udział znalezisk z poszczególnych rodzajów źródeł: grobów, skarbów, znalezisk ze środowiska wodnego i tzw. znalezisk pojedynczych. Inne wykresy ukazują chronologiczną zmienność częstotliwości występowania brązów w ramach tych czterech grup. Dla wybranych kategorii zamieszczone zostały tabele współwystępowania w zespołach grobowych (np. miecze — ryc. 2 na s. 21, grzywny — ryc. 46 na s. 141). Rozmieszczenie znalezisk przybliżają czytelnikowi mapy, zamieszczone w tekście podrozdziałów, bądź wśród tablic na końcu książki. Z niezrozumiałych powodów brak jednak zbiorczej mapy znalezisk noży, siekierek, oraz zapinek. Na próżno można by szukać jakichkolwiek skartowań bransolet i naszyjników.

W wykazach znalezisk uwzględnione są przeważnie tylko zabytki z terenu pracy, jedynie cztery listy obejmują obszar całych Niemiec Południowych (21A — grzywny w grobach), względnie całej Europy (9A — poprzeczne siekierki ze skrzydełkami, 11A — szpile z główką jajowatą zdobioną półkolami, 22A — brązowe formy odlewnicze).

Z pewnym zaskoczeniem znaleźć można w tekście takie nazwy, jak „Herrnstadt, Kr. Guhrau” (s. 17 — obecnie Wąsosz), czy „Jägerndorf, Kr. Brieg” (s. 274 — obecnie Strzelniki), choć inne miejscowości są już opisane dwujęzycznie (s. 287).

Tablice prezentujące sam materiał są nieliczne (1—22). Można domyślać się, że Autor ograniczył się do zamieszczenia tu tylko rysunków wybranych zabytków, zapewne jeszcze nie publikowanych. Tym samym w odniesieniu do ogromnej większości analizowanego materiału czytelnik jest skazany na szukanie ilustracji rozproszonych w literaturze, czasem przyczynkowej i niełatwo dostępnej. Taka sytuacja poważnie utrudnia korzystanie z pracy i śledzenie analiz Autora, a także ewentualną weryfikację jego wniosków. Lektura jałowych opisów jest nudna i przez to tym bardziej nużąca.

Autor omawia po kolei liczne zabytki, poświęcając dużo miejsca zwłaszcza mieczom i grotom, wskazuje analogie i ustala najbardziej prawdopodobne datowanie. Uprzywilejowaną pozycję zdają się zajmować groty, gdyż tej kategorii Autor poświęca najwięcej uwagi, a nadto analizuje ją od początku pojawienia się groty brązowych w fazie BrA₂. Groty stanowią wyłączny temat 6 tablic, a dalszych 7 przedstawia rozwój typologiczny form z terenu objętego pracą (tabl. 16—22).

Analizy przynoszą wiele szczegółowych spostrzeżeń: niektóre mają wartość dla innych regionów objętych kulturą pól popielnicowych, pozostałe dotyczą prawidłowości o znaczeniu tylko lokalnym. Bardziej precyzyjne datowanie, np. w wy-

padku mieczy, powoduje, że wypełnione zostają pozorne luki i inaczej rozłożone w czasie muszą być proporcje ilościowe, a przez to preferencje deponowania (s. 22).

Zarówno miecze jak i groty włóczni na badanym terenie pochodzą głównie ze środowiska wodnego — odpowiednio 45% i ok. 48% — oraz ze skarbów — ok. 23% i 25% (s. 24). Natomiast noże brązowe znane są głównie z grobów — ok. 55% — a następnie ze środowiska wodnego — ok. 17% (s. 68). Autor przytacza tu ciekawe spostrzeżenie: sztylety znane z grobów kultury mogiłowej zostają w kulturze pól popielnicowych zastąpione przez noże. Można domyślać się, że narzędzia te odgrywały jakąś rolę w symbolice społecznej, np. jako przedmioty służące do krojenia mięsa przy wspólnych posiłkach (s. 62, 70—71 przyp. 54). Symboliczne znaczenie należy też przypisywać brzytwom, pochodzącym głównie z grobów (ok. 78% — s. 76).

Dokładne omówienie znajdują następnie sierpy — przeważnie ze skarbów — 63,5%, oraz ze środowiska wodnego — 27% (s. 82), a także siekiery — ze skarbów ok. 45%, z wody ok. 28% i znalezione pojedynczo: ok. 24,5% (s. 95).

Szpile brązowe pochodzą głównie z grobów — ok. 56% — i ze środowiska wodnego — ok. 22,5% (s. 105). Znaczny udział znalezisk grobowych jest zrozumiały w środowisku kultury pól popielnicowych, mimo to Autor poświęca nieco uwagi warunkom znajdowania tych zabytków. Na dzisiejszy stan źródeł mogły mieć wpływ — i to znaczny — różne czynniki: rabunek grobów (zabieranie przedmiotów metalowych), stosowanie szpil z materiałów organicznych, wreszcie regulacje rzek, przy których to pracach szpile mogły łatwo uchodzić uwadze (s. 106—107).

Znacznie rzadziej spotykane są zapinki, które w ok. 40% pochodzą z grobów i w ok. 25% ze skarbów (s. 274, lista 12). Natomiast licznie pojawiają się na obszarze objętym przez pracę ozdoby ramion i nóg — ok. 46% z grobów i ok. 44% ze skarbów (s. 120).

Barczo istotne są pewne spostrzeżenia odnośnie trzech ostatnich kategorii. Mianowicie typy szpil, które na pewnych obszarach występują przeważnie w grobach, na obrzeżach właściwego zasięgu znane są głównie z bagien (s. 109). Podobnie zachowują się zapinki i bransolety, z taką różnicą, że formy te na terenach macierzystych pojawiają się głównie w grobach, a poza nimi — w skarbach (s. 113, 117). Oznacza to po prostu, że wszystkie te przedmioty w obcym środowisku kulturowym były traktowane inaczej niż w regionach, gdzie stanowiły istotną część lokalnych garniturów stroju. Potwierdzenia zachowań tego rodzaju można by wskazać także w dorzeczu Odry i Wisły.

Autor sygnalizuje też obecność nacięć na wewnętrznych stronach bransolet (s. 121). Znaki takie występują też na ozdobach w strefie nordyjskiej i w dorzeczu Odry i często interpretowane są jako oznaczenia noszonych razem zestawów.

Naszyjniki należą w omawianym regionie do rzadkości, co jest odbiciem prawidłowości powszechnej w Europie Zachodniej (s. 125, 281, lista 14), gdzie ozdób tych jest niewiele w porównaniu z Europą Środkową i Północną. Nieliczne są także wisiorki i zawieszki (s. 127—128), co zdaje się świadczyć także przeciwko rozpowszechnieniu kolii wieloczęściowych.

Nieco uwagi warto jeszcze poświęcić świadectwom wytwórczości metalurgicznej. Placki odlewnicze występują w grobach przeważnie w związku z bogatym inwentarzem i, zdaniem Autora, nie stanowią wskazówki odnośnie związku zmarłego z zawodem metalurga. Z kolei groby z narzędziami rzemieślniczymi (do odlewania i do obróbki metalu) i z formami odlewniczymi nie posiadają w swym inwentarzu broni oraz innych przystawek świadczących o wysokim statusie społecznym osoby zmarłego (s. 141—142). Metalowe formy odlewnicze nigdy nie współwystępują z plackami odlewniczymi (co jest też potwierdzone przez sytuację

w Europie Zachodniej), natomiast są deponowane razem z gotowymi wyrobami. Rzemieślniczy charakter tych skarbów jest więc wątpliwy i Autor wnioskuje, że przedmioty te podlegały takim samym regułom deponowania, jak inne gotowe wyroby brązowe (s. 147).

W rozdziale III, zatytułowanym „Skarby” (s. 139—164), Autor omawia spotykane w literaturze próby wydzielenia skarbów kultowych i świeckich. Analizuje współwystępowanie typów i liczebności zabytków w skarbach gromadnych z terenu pracy. Na koniec zajmuje się zagadnieniem interpretacji i dochodzi do wniosku, że u podstaw gromadzenia skarbów leżały określone reguły, determinujące dobór form, a ich składanie do ziemi (lub w innym środowisku) także było wynikiem konkretnych nakazów rytualnych. „Interpretacja skarbów jako ofiar w najszerszym rozumieniu będzie najbardziej słuszną” (s. 164). Zapewne dobór miejsc deponowania był także określony, choć dla nas nie jest to dziś możliwe do odtworzenia.

Rozdział IV, „Znaleziska pojedyncze” (s. 165—180), poświęcony jest głównie zabytkom pochodzącym z rzek. Materiały znane z terenu objętego pracą są omawiane na tle znalezisk z innych regionów Europy Środkowej i Zachodniej. Stan zachowania, a przede wszystkim wyraźne preferencje w występowaniu określonych typów w środowisku wodnym — zróżnicowane czasowo i przestrzennie — to najpoważniejsze argumenty, które pozwalają Autorowi postawić tezę, że i tutaj większość brązów znalazła się w rzekach nieprzypadkowo, ale wskutek celowych zachowań ludzkich — najpewniej składania ofiar (s. 177—178).

Rozdział V zatytułowany jest „Groby” (s. 181—182), ale tej kategorii źródeł Autor poświęca bardzo niewiele uwagi, podsumowując tu tylko najważniejsze obserwacje. Wygląda tak, jakby zabrakło mu czasu czy chęci na szersze omówienie tej niewątpliwie interesującej problematyki, choćby tylko w aspekcie związków „grób-skarb”.

W rozdziale VI — „O interpretacji deponowania brązów w okresie pól popielnicowych — szkic” (s. 183—192). — Autor próbuje dać zarys podstawowych cech, które mają przybliżyć nam niektóre przekonania religijne i zachowania rytualne ludów epoki brązu. Wykorzystuje przy tym pewne dane etnograficzne i historyczne, szkicując szeroki wachlarz problematyki. Zasada „do ut des” w stosunku do ofiar dla bóstw, oraz różnice między darami składanymi bogom i darami dla ludzi mają przy tym niebagatelne znaczenie.

Mimo bardzo licznych interesujących uwag rozdział ten pozostawia wrażenie niedosytu — być może wskutek swej rozpiętości tematycznej i powierzchowności, a może z powodu słabego powiązania z konkretnym materiałem i z obserwacjami archeologicznymi, a także ze względu na brak prób bardziej przekonującej argumentacji. Należy go zapewne traktować jako pierwszą próbę Autora w tej dziedzinie — pogłębienie poruszanych tutaj zagadnień znajdzie może miejsce w jego dalszych, zapowiadanych pracach, zwłaszcza w berlińskiej dysertacji.

Ostatni, siódmy rozdział, „Podsumowanie” (s. 193—194), jest także przetłumaczony na język francuski (s. 195—197) i angielski (s. 198—200).

Niezależnie od wszystkich zastrzeżeń metodyczna poprawność i merytoryczne znaczenie wniosków omawianej pozycji sprawia, że uzasadnione jest pojawienie się tej książki w towarzystwie tomów, będących publikacjami prac doktorskich.

Wojciech Blajer